

GİRİŞ:

WEBER ve DÜŞÜNCE DÜNYASI

Sosyal bilimler içerisinde yer alan birçok alanda adını bir şekilde duyduğumuz Weber, kimi yazarlara göre bir labirent, kimisine göre çok yönlülüğü ile önemli bir kaynak, kimisine göre ise düşünce dünyasındaki engebeli bir dönemeçtir. 14 Haziran 1920’de hayata veda ettiğinde geride bıraktıklarının ve yaşadıklarının 56 yılın çok ötesinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çok yönlü bilim adamlarının kuşağından kabul edilen ve iktisattan sosyolojiye, tarihten felsefeye değin birçok alanda düşünen, üreten ve yaşayan Weber, sabahları yatağında Rusça öğrenmekten, Amerika seyahatinde zenci hakları konusundaki çalışmalara uzanan geniş bir ilgi alanına sahipti. Entelektüel birikim elde etme hevesi önceleri bir arayışın yansıması iken, yaşamının ilerleyen yıllarında bir tutkuya ve üretme gücüne dönüşmüştü. Ardında bıraktığı tamamlanmış ya da yarım kalmış çalışmaları, enerjisinin kaynağı olan bu tutkunun gücünü ortaya koymaktadır. Sahip olduğu bu enerji, bu tutku kimi zaman onu yalnızlığa sürüklerken, kimi zaman da yandaşlar ve karıştırlarla dolu bir tartışma ortamında bir fenomen olmasına neden olmuştur.

Yıllarca süren hastalığı ile uğraşan bir hasta, bağıllık yemini ettiği Kayzer’e her fırsatta hakaret eden bir Prusya subayı ya da üni-

versite profesörü olarak yaşamının farklı dilimlerindeki Weber, bu dalgalanmaları oligarşi yanlısı olmadan cumhuriyetçiliğe, liberal ve milliyetçi bir tavırdan koyu dindarlığa kadar uzanan düşünce dünyasında da yaşamıştı. Weber, kişiliğinin tanımlanmasında da kendisini tanıyanları da zorda bırakıyordu. Kimisine göre Weber, ters ve soğuk, kimisine göre kavgacı ve donuk, kimi içince bastırılmış bir gerilim ve ruhsal ikilem sahibiydi.

Kişiliği, çalışma alanındaki derinlik ve genişliği, romantik ve çileci eğilimleri ya da diğer değerlendirmeler ne olursa olsun, Weber'in sosyal bilimler alanındaki zirvelerden birisi olduğu kabul edilmektedir.

Yapmış olduğu çalışmalarda ele aldığı konuların/temaların birbirleriyle ve sürekli olarak karşılıklı etkileşim içerisinde olması, Weber'in anlaşılması için yoğun ve kapsamlı bir çalışmayı da zorunlu kılmaktadır.

İktisat alanında yapmış olduğu çalışmalar incelendiğinde bunları üç temel sorun dizisine bağlı olarak ele aldığı, ilişkilendirdiği görülür. Weber ilk olarak; iş yönetimi, finansman, fiyatlandırma gibi unsurları incelemekte, ikinci bir seride; iktisat, siyaset, din ve teknolojiyi etkileşim anlayışı içerisinde ele almakta ve son olarak da; ekonominin etki ve biçimlendirme gücü üzerinde durmaktadır. Weber'e göre, sosyoloji (Freund, 1990; 178-179) toplumsal davranışın bilimi, sosyolojik sorun ise "dünya görüşlerinin toplumsal örgütlenmeler ya da bireysel tutumlar üzerindeki etkisi sorunu" dur. Toplumsal davranışı yorumlayarak anlama ve onun oluşumunu toplumsal olarak açıklamak için ise üç önemli terim kullanır. Bunlar: Anlamak, yani anlamları kavramak; yorumlama, yani öznel anlamları kavramlar halinde düzenlemek; açıklama, yani davranışların düzenliliğini ortaya koymak (Aron, 1989; 374,381).

Yorumlayıcı sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen Weber'in bu alandaki çalışmalarını üç başlık altında derleyen Freund'a (1990; 180) göre, Weber, "ilk olarak, beşerî ve kültürel bilimlere beşerî ve kültürel bağlam içerisinde sosyolojinin konumuna ilişkin özel bir inceleme getirdi ve bunda da bilgi eleştirisinin tüm kaynaklarını kullandı. İkinci olarak, çalışmalar, gelecekteki bütün çalışmalara pozitif öğeler getirdi; bu ise onun sosyolojik problemlerin çeşitliliği hakkında genel bir görüşe sahip olmasındandır. Son olarak, Weber, sosyolojik çözümlemenin sınırlarını neredeyse vahşi bir kesinlik ve açıklıkla tanımlamıştır. Bunun yanı sıra, özellikle tarihsel sosyolojideki ideal tipleri kuramsal olduğu kadar uygulama sürecinde de önemli bir yer tutmaktadır (Callinicos, 2004; 240). Weber üzerinde çalıştığı bu iki alanı, yani; sosyoloji ile iktisadî ayrıştırmasına ya da birbirlerine karıştırmamasına rağmen, toplumsal bir takım değerlerin ve kurumların, iktisadî yapılanma ve sürecin işlemesi üzerindeki etkisi üzerinde durur (MacRae, 1985; 76-77).

Weber'in hakkında çalışma yapanlar ve/veya izleyicileri tarafından konumlandırıldığı siyasî duruş, klasik cumhuriyetçilikten liberalizme kadar geniş bir alan içerisinde değerlendirmişlerdir (Callinicos, 2004; 257-259, 264-268) Weber, hem bir taraftar hem de bir düşünür olarak siyaset/siyaset sosyolojisi alanında birçok eser vermiştir. Giddens (1992; 25), Weber'in siyasî yazılarındaki değerlendirmeleri şu şekilde tasnif etmektedir:

1. Alman politikasının karşılaştığı en manidar problemler "Bismarck büyüü"nde ortaya çıkmaktadır. Almanya siyasî birliğinin düşüşü, devleti, muktedir bir siyasî liderlik kıtlığına mahkum eden bir Kayzer'in hakimiyeti altına almıştır.

2. Alman devletinin geleceği, gelişmiş ve endüstrileşmiş bir güç olmasına bağlıdır. Junker aristokrasisi kaçınılmaz olarak çöken bir sınıftır. Ancak kapitalist gelişme tarafından yaratılan esas sınıflar (burjuva ve işçi sınıfı) Alman devletinin çıkarlarını başarılı bir şe-

kilde geliştirmeye muktedir bir liderlik yaratamamıştır. Bu görevi yakın gelecekte üstlenmesi gereken sınıf, burjuvazidir.

3. “Denetlenmemiř bürokratik hakimiyet”in tehdidi, bürokratik devlet aygıtının “tahrip edilebileceğini” varsayan devrimci sosyalistlerin programları vasıtasıyla hiçbir şekilde çözümlenemez. Yine belirli sosyalistler tarafından geliştirilen kısmi millileştirme şemaları da çözümlü değildir. Böylesi programlar, sadece bürokrasinin ilerleyişinin sürdürülmesinde başarılı olabilirler.

4. Demokratik hükümetin kurulması, devrimci sosyalistlerin öngördüğü gelecekteki toplumsal düzenden daha fazla insanın hakimiyet altına alınmasını ne ilga edecek ne de azaltacaktır. Modern bir toplumda, demokratik hükümet dar olarak bürokratikleşmiş kitle partilerinin varlığına bağlıdır. Bununla birlikte, parlamentonun işlemesiyle uygunluk içerisindeki bu partiler, devletin imkânlarına kılavuzluk edebilecek bağımsız insiyatife muktedir bir liderlik oluşturabilir.

5. Millî devletin ileriye götürülmesi diğer bütün hedeflerin önüne geçmelidir. Alman millî devletinin çıkarları, siyasi politikaların yargılandığı nihaî ölçütlerdir.

6. Son tahlilde bürokrasi, bütün siyasi iktidar mücadelesini ihtiva etmektedir. Böylesi mücadelelerin nihaî bir çözümlü yoktur. Dolayısıyla, bütünüyle evrenselci etik (hürriyet ya da iyilik gibi) temellerde yaklaşım faydasızdır.

Özetlenmeye çalışılan bu farklı alanlardaki çalışmalarını Aron (1989; 346) dört kategoride toplamaktadır:

1. Felsefe, insan bilimleri ve yöntem bilimi konusundaki incelemeleri ve eserleri, onun temel ve ilk kategorisini oluşturur.

2. İkinci olarak, ölümünden sonra yayınlanan ve İlkçağ tarımından ekonomiye uzanan çalışmalarının yer aldığı, tamamen tarihsel eserleri bulunmaktadır.

3. Dinin, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ile ilgisini ortaya koyan din sosyolojisi alanındaki çalışmaları (ki *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu* bu bağlamda değerlendirilmektedir) bir diğer kategoriyi oluşturur.

4. Son olarak da, yine ölümünden sonra yayınlanan temel eseri *İktisat ve Toplum* geniş bir analiz ile; erkten, örgütlenmeye kadar birçok alanda ve özellikle de iktisat ile toplum arasındaki ilişkileri etkileyen/düzenleyen değerleri ele almaktadır.

Weber'in sosyal bilimlerde yöntem üzerine yaptığı birçok çalışma da kavramsal incelemeler ve değerlendirmeler üzerinde durmaktadır. Nitekim gözden kaçan bilgi kuramındaki çabasına göre, bilim yalnızca yöntemleri sayesinde değil, geliştirdiği kavramlar sayesinde de geçerlidir. Bu kavramsallaştırma ve kesin değerler üretme gayreti içerisinde, "ideal tip" ve "değerlere gönderme" Weberci epistemoloji içerisinde önemli iki kavram olarak kendilerine yer bulmaktadır. Weber'e göre, "gerçekliğe yaklaşan ama hep gerçekliğin bir ya da birkaç görüntüsü ile sınırlı olan" ideal tip benzersiz bir yöntem değildir. Weber'in kavramsallaştırma gayreti ve bu bağlamda olguları irdelemesi, siyaset sosyolojisinde de kendisini göstermektedir. Freund'a (1990; 184-189) göre, bu alandaki çalışmaları, üretilen kavramlar ve şu dört ana nokta bağlamında incelenebilir. Bunlar; devlet ve şiddet arasındaki ilişki, tahakküm ve meşruiyet etkileşimi (ki burada çok bilinen meşruiyet tipolojisi oluşmuştur), siyasal partilerin çözümlenmesi ve örgüt sosyolojisinin çıkışında bulunan bürokrasidir.

Bu bağlamda bürokrasi diğer unsurların da temelinde yer alan bir itici güç, aktör ya da organik bir yapı olarak rol oynamaktadır. Nite-

kim Weber için partiler kitlesel desteği kazanabilmek ve koruyabilmek için örgütlü bürokratik makinelere dönüşürler. Böylelikle, bürokratik otoritenin yasallaşma sürecine etkisi görülür ki; bürokratik otoritenin bu biçimde büyümesi geniş kapsamlı bir fenomen olarak karşımıza çıkar. Katı bir emir komuta hiyerarşisine sahip bu örgütlenme biçimi devleti de kucaklamakta ve bunun temelinde bilgi yoluyla kurulan tahakküm yer almaktadır (Schroder, 1996; 168).

Temel ve “en” örgütlenme biçimi olarak benimsediği bürokrasi, Weber’e göre yeni bir örgüt(lenme) biçimi değildir ve büyük çağdaş kapitalist işletmeler gibi kadim medeniyetler/toplumlar da bürokratik yapıya sahip olmuşlardır. Kendi bünyesinden elde ettiği kaynak ile yaşamını sürdüren bürokratik yapıda ücretlendirme, kurallar çerçevesinde belirlenir. Çok sayıda uzmanın etkin ve akıllı bir biçimde bir araya gelmesi ile fonksiyonel bir niteliğe kavuşarak oluşan bürokrasi (Aron,1989;370) için para ekonomisinin kurulması zorunlu olmasa bile, bu, onun sürdürülebilirliği için bir ön koşuldur (Weber,1993;200). Nitekim, Weber bürokratik rasyonalitenin gelişmesini, kapitalizmin büyümesinin kaçınılmaz unsuru olarak tanımlamaktadır. Weber bürokratik örgütlenmenin mahiyetini analiz ederken sık sık makine imgesini kullanmıştır. Tıpkı bir makine gibi, bürokrasi, enerjileri standartize edilmiş görevlerin yerine getirilmesine hasreden en rasyonel sistemdir. Bürokrasinin üyesi kendisine temelden izlemesi gereken yolu veren sürekli hareket halindeki mekanizmada bir çark dişidir. Makineyle ortak olan bürokrasi, birçok farklı efendinin hizmetine koşulabilir. Dahası bir bürokratik örgüt, üyelerinin bireyselliğinin giderildiği oranda etkili bir şekilde işlev görmektedir. Bürokrasi resmî işten sevgi, nefret ve bütünüyle irrasyonel ve duygusal, yani denetimden kaçan öğelerin ortadan kaldırılmasında ne kadar kusursuz bir şekilde başarılıysa, o kadar mükemmel gelişmektedir (Giddens, 1992; 51). Bu bağlamda, Weber için modern dünyada bürokratikleşmekten başka alternatif yoktur: “Bü-

rokratik yönetimin üstünlüğünün başlıca kaynağı, modern teknoloji ve malların üretimindeki iş yöntemlerinin gelişmesi ile ayrılmaz bir bütün haline gelen teknik bilgide yatar. Bu bakımdan ekonomik sistemin kapitalist ya da sosyalist bir temelde örgütlenip örgütlenmemesinin bir önemi yoktur.” Çünkü; “rasyonel bürokratik bilginin denetimine maruz kalmaktan en azından görece bir dokunulmazlığı olan tek toplumsal tip olan özel girişimciyi ortadan kaldırmak her şeyi daha da kötüye götürecektir. Şu anda politik ve özel ekonomik bürokrasiler (sendikaların, bankaların ve dev şirketlerin bürokrasileri) hep birlikte -ayrı birer şahsiyet olarak- varlıklarını sürdürebilirlerken ve ekonomik güç hâlâ iktidar tarafından denetlenebilirken, iki bürokrasinin aynı çıkarlara sahip, artık denetlenmeyecek tek bir yapı haline gelmesi utanç verici olur.” (Callinicos, 2004; 260)

Weber’e göre, bürokraside ihtiva edilen görevlerin özelleştirilmesine bireylerin tabi kılınmasının aşılması yönünde bir ihtimal olmaz. Bürokrasinin işleyişi insanı, modern toplumsal ve ekonomik düzenin yönetiminin bağlı olduğu özelleşmiş iş bölümünün demir kafesinde mahkum etmektedir. *Protestan Etik*, bu durumun çarpıcı bir sunumuyla bitmektedir:

“İçerdiği insanın Faustiyen evrenselliğinden vazgeçişle, özelleşmiş işe sınır konulması, modern dünyada değerlendirilebilir herhangi bir işin şartı olmaktadır; dolayısıyla bugün iş ve vazgeçme kaçınılmaz olarak birbirinin şartıdır... Püriten bir çağında çalışmak istedi; biz de öyle yapmaya zorlanıyoruz. Çilecilik monastik hücreleri gündelik hayata taşıyıp, dünyevî ahlakıyatı belirlemeye bağladığında, modern ekonomik düzenin devasa kozmosunu inşa ederken, üstüne düşeni yaptığı için, bu düzen şimdi, bu mekanizmada doğan ve sadece doğurduğu ekonomik kazançla ilgilenenlerin değil, karşı konulmaz bir güçle, bütün bireylerin hayatını belirleyen makine üretiminin teknik ve ekonomik şartlarıyla bağlanmış bulunmaktadır.” (Giddens, 1992; 51-53)

Weber bürokrasinin gerekliliğini bu şekilde ortaya koyar; onu savunurken de buna ilişkin nedenselliği kapitalizmin ve para ekonomisinin varlığı ile sağlamlaştırır ve bu ilişki için seçici yakınlık

kavramını kullanır. *Seçici yakınlık* kavramı, Weber'in temel tarihsel yorumlama araçlarından birisidir. Michael Löwy'e göre, "Weber'e göre bu kavram, karşılıklı çekiciliğe, karşılıklı etkiye ve karşılıklı güçlenmeye yol açan iki toplumsal ya da kültürel konfigürasyon arasındaki (belirli bir yapısal analogiye) etkin ilişki türünü ifade eder. Bu nedenle içsel dünyevî çilecilik biçimleri olan Protestan etiği ile kapitalist ruh arasında seçici bir yakınlık vardır. Benzer biçimde, iki araçsal rasyonel toplumsal örgütlenme türü olan kapitalizm ve bürokrasi birbirine seçici bir yakınlık ile bağlıdır. Bir yandan, modern gelişim aşamasında kapitalizm bürokrasiyi gerektirir, ama her ikisi de farklı tarihsel kaynaklardan doğmuşlardır. Öte yandan, bürokratik yönetim için kapitalizm en rasyonel ekonomik temeldir ve onun en rasyonel biçimde gelişmesini sağlar, çünkü, malî bir bakış açısından bakıldığında, gerekli parasal kaynakları sunar." *Seçici yakınlık*, iki toplumsal biçim arasındaki işlevsel uygunluk ilişkisidir; böylesi bir ilişkinin varlığından söz etmek demek, bir biçimin öteki üzerindeki nedensel üstünlüğüne ilişkin hiçbir iddiada bulunmamak demektir. Böylece Weber, toplumsal açıklamayı içsel olarak çoğulcu görür; toplumsal gücün bir biçimi, belirli bir durumda ve belirli değer çıkarlarına göre, incelemenin odak noktasını sunarken, genel olarak hiçbir ötekiler üzerinde açıklayıcı üstünlük iddiasında bulunamaz. Bu rasyonel çoğulculuk, Weber'in toplumsal tabakalaşma incelemesine yansır; buna göre, temel olarak, özellikle piyasadaki ortak ekonomik durum açısından ifade edilen sınıfı statüden, yani olumlu ve olumsuz ayrıcalıklar bakımından etkili bir toplumsal saygınlık iddiasından ayırır. Bu nedenle, sınıflar, malların üretimi ve edinilmesi ile olan ilişkilerine göre mertebelenirken statü grupları, özel yaşam tarzlarının yansıttığı gibi malları tüketme ilkelerine göre mertebelenirler (Callinicos, 2004, 248).

Ruh ve Etik

Bu bağlamda, Weber'in ideal kıldığı bu örgütlenme biçimini ilişkilendirdiği ekonomik değerleri ve bu ekonomik yapının temel anlayışını irdelemek gerekmektedir.

Weber kapitalizm derken, formel olarak, özgür emeğin rasyonel biçimde örgütlenmesi, işyerinin evden ayrılması, rasyonel muhasebe yöntemleri ile rasyonel hukuk ve yönetim sistemlerinin gelişmesiyle karakterize edilen bir sistemi kastediyordu (Swingewood, 1998; 185). Weber, öncelikle modern kapitalizm içerisindeki iktisadi ilişkilere hizmet eden rutinleşme ile ilgileniyormuş izlenimi vermesine rağmen, aslında politika küresinin ve dinin yerini bilginin aldığı entelektüel hayat ya da sözcüğün uygun anlamında kültürel hayat küresinin rutinleşmesini tartışmaya niyetlidir (Schroeder, 1996; 165). Weber'e göre, "modern" özgürlük "eşsiz, bir daha asla tekrarlanmayacak koşullardan doğdu": Atlantik ekonomisinin genişlemesi, erken dönem modern kapitalizminin ayırt edici yapıları, bilimsel devrim ve Protestan etiği birlikte "modern insanın özel etik karakterini ve kültürel değerlerini" yarattı. Ancak, kapitalizmin daha fazla genişlemesi bu değerleri güçlendirmekten çok, zayıflatabilir. (Callinicos, 2004; 258)

Weber'e göre, kapitalizm, amacı en fazla kâr yapmak olan, aracı işin ve üretimin rasyonel örgütlenmesi olan işletmelerin varlığı ile tanımlanır. Bu, Batı kapitalizminin tarihsel olarak temel özelliğini oluşturan kâr isteği ile rasyonel disiplinin birleşmesidir. Bilinen bütün toplumlarda parada gözü olan insanlar olmuştur, ama ender olan, belki de tek olan, bu isteğin fetihle, spekülasyonla ya da serüvenle değil, disiplin ve bilimle doyuma ulaşma eğilimidir. Kapitalist bir işletme, bürokratik örgütlenme aracılığıyla en fazla kâr elde etmeyi amaçlar. "En fazla kâr" deyimini de, aslında tümüyle doğru değildir. Kapitalizmi oluşturan şey, en fazla kâr değil, sınırsız biri-

kimdir. Her tüccar yaptığı herhangi bir işte, olabildiğince kâr elde etmek ister. Kapitalisti tanımlayan şey, kazanç isteğini sınırlamaması ve üretim isteğini de sınırsız kılacak biçimde daha çok biriktirme isteği ile harekete geçmesidir. Weber'e göre, tek bir kapitalizm yoktur, kapitalizmler vardır. Başka bir deyişle, kapitalist toplum, aynı tipteki başka toplumlarda aynen bulunmayan özellikler gösterir. İdeal tipler yöntemi de bu duruma uymaktadır (Aron, 1989; 367-368). Ancak kapitalizmin ideal boyutu için, sadece Batı dünyası örnek bir yapıya sahiptir. Nitekim, Weber'in, Çin, Hint ve Filistin toplumlarının dinleri üzerine yaptığı incelemelerinde ortaya attığı soru, kapitalizmin niçin sadece Batı Avrupa'da gelişen, oldukça rasyonelleşmiş bir sistem şeklinde tanımlandığıydı. Kapitalizmin maddî altyapısı (piyasalar, işbölümü, para ekonomisi, ticaret yolları) Hindistan, Filistin ve Çin'de vardı; fakat kapitalizmin böylesi koşullarda tam olarak ortaya çıkması yalnızca Batı Avrupa'da söz konusu olmuştu. Weber, Hindistan'daki geometri, doğa bilimleri, tıp, politik ve tarihsel düşüncenin, hepsi de oldukça gelişkin olmakla birlikte, sistematik kavramlar ve metodolojiden yoksun olduğuna dikkat çekiyordu. Çin'de bilim dağınık kalmıştı; "rasyonel, sistematik ve uzmanlaşmış bir bilimsel uğraş" yoktu. Özgül maddî koşulların varlığı kapitalist gelişmeye bir temel oluşturmaya yetmediği gibi, özel olarak, "fırsatların değişim adına kullanılması sonucunda kâr elde etme beklentisine yani, barış içerisinde kâr elde etme olanağına dayanan" kapitalist ekonomik davranışlar açısından da yetersizdi. Weber'in işaret ettiği en önemli noktalardan birisi, kapitalizm gevşek biçimde, bir para kazanma tarzı olarak açıklanırsa, o zaman bunun, bütün uygar toplumların, Çin, Hindistan ve Akdeniz'deki antik toplumların özelliği olacağıdır (Swingewood, 184-185).

Weber'e göre, kapitalizmin gelişmesi, gerek Ortaçağ sonundaki sermaye birikimine gerekse ev ve iş bütçelerinin ayrılmasına bağlı olarak, büyük çapta, ekonominin içsel bir dinamiğine bağlıdır. An-

çak bu açıklamanın sosyolojik açıdan yetersiz olmasının nedeni ise, kapitalizmin kendini yeni, gelişimi bütünüyle tamamlamış bir ekonomik sistem olarak ortaya koymamasıdır. Bu aynı zamanda, zaman içerisinde artan bir biçimde onu geliştiren cesur girişimcilerin de eseridir. Bu hâlâ ismi konmamış, yeni ekonomik sistemin destekleyicilerinin kapitalizmin ruhu kavramıyla tam olarak söylemek istedikleri şeydir. Bu zihniyet ahlâkî ve dinsel inançlarla, özellikle de yazgıya olan inançla doludur. Bu savın ana hatları şöyle özetlenebilir: Yeni doğan kapitalizmin önde gelen kahramanları (hepsi değil), değişik Protestan mezheplerine aittir; kazançlarını kutlamalarla, iyi yaşamla, sanat koruyuculuğuyla harcayan Latin bankerlerin tersine, inançlarına uygun katı bir aile ve özel yaşamları vardır. Dahası, işte kazanılan başarı, onların gözünde dinsel anlamda bir seçilmişliğe işaret ediyordu. Biriken kârlarının tadını kendi başarılarına çıkartamayacaklarına göre, onları yeniden yatırıma dönüştürüp büyütmekten başka ne yapılıbilirdi. Böylelikle kapitalizmin temeli olan riyazete, çileciliğe doğru yön değiştirilmiş olacaktı: Çilecilik Ortaçağ'da manastırdaki keşişlerle sınırlıydı, öteki dünyalıktı; şimdi bu dünyalık oldu; zira kapitalist girişimci, toplumsal ve ekonomik dünyanın göbeğinde keşiş gibi yaşıyordu. Yüzyılın üç çeyreği boyunca Weber'in savı, tutkulu tartışmaları kamçılardı. Kimisi Katolikliğe saldırıyor diye onu suçlarken, bazıları da tam tersine, Protestanlığı kapitalizme bağlayıp alçaltıyor diye suçluyordu. Kimisi onu, Calvin'i yanlış yorumladığı için suçlarken, başkaları da Marksist özdekçiliği çürütmek istediğini iddia ediyor, kimileri de onun Puritanizmi kapitalizmin tek nedeni yaptığını söylüyordu. Bu böylece sürdü. (Freund, 1990; 189-190).

Yeni yüzyılın gelişine kadar dinsel bağlılık ile meslekler arasında bağ kuran ayrıntılı istatistikî analizler olmasına rağmen, dinin ekonomik faaliyetle ilişkisi, Weber'den önceki birçok araştırmacı tarafından geniş biçimde tartışılmıştır. Sözgelimi, Katoliklik ile başarılı

işyerleri arasında olumsuz bir korelasyon kurulmuştu. Weber, özel olarak da, dinsel fikirler gibi, ideal öğelerin ekonomik yapıya mekanik biçimde bağlı olmadıklarını, bilakis, bireylerin sıradan, gündelik faaliyetlerin hangi usullerle yerine getireceklerini aktif biçimde şekillendirdiğini göstermekle ilgiliydi (Swingewood, 1998; 184). Weber'in bu tartışmalar ışığındaki temel savı; kapitalizm anlayışı ile Protestanlık anlayışı arasında anlamlı bir ilişki olduğudur. Temel öğelerine indirgenğinde bu sav, şu şekilde ortaya çıkar: Belirli bir dünya görüşü ile belirli ekonomik etkinlik biçimi arasında ruhsal bir ilişki vardır. Protestanlık, bu ilişkiyi sağlamakta, yani kapitalizmin ruhuna uygun ruhsal bir yapıya sahip gözükmektedir. Max Weber'in kullandığı "Protestan Ahlâkı" kavramı esas olarak Calvin'ci bir anlayıştır ve 1647 Westminster Bildirisi metninden esinlenen beş noktada özetlenir (Aron, 1989; 372):

a) Dünyayı yaratan ve yöneten, ama insanların sınırlı akıllarının kavrayamayacağı mutlak, yüce bir Tanrı vardır.

b) Bu mutlak, güçlü ve esrarlı Tanrı, her birimizin kurtuluşunu ya da lanetlenmesini önceden belirlemiştir; çabalarımızla, önceden alınmış bu kutsal kararı değiştiremeyiz.

c) Tanrı dünyayı, kendi ünü için yaratmıştır.

d) Kurtulması ya da lanetlenmesi gereken insanın ödevi, Tanrı'nın ünü için çalışmak ve yeryüzünde Tanrı'nın krallığını kurmaktadır.

e) Dünyevî şeyler, insanın doğası, beden; günah ve ölüme aittir; insan için kurtuluş sadece Tanrısal merhametle mümkündür.

Weber'in çileci Protestan normları ile kapitalist değerlerin psikolojik güdüleyici yapısı arasındaki "zorunlu olmayan bağlantı", herhangi bir determinist ekonomik temel ile kültürel üst yapı ilişkisi görünüşünü ortadan kaldırmaktadır. Burada Weber'in, çileci Protestan değerlerin varlığının doğal olarak kapitalist gelişmeye yol aç-

tığını, daha doğrusu, toplumsal etiğin karşılıklı etkileşim süreci ile toplumsal değişimi hazırlayan çeşitli öğelerden birisini oluşturduğunu ileri sürmediği vurgulanmaktadır (Swingewood, 1998; 189). Çilecilik iki temel biçimi içerir: Dünyevî çilecilik, uhrevî çilecilik. Protestan Ahlâkı dünyevî çileciliğin en iyi örneğidir: Etkinlik, zevk ve doyum için değil, yeryüzündeki görevlerin yerine getirilmesi için olağan kuralların ötesine itilmiştir (Aron, 378-379). “Yalnız çileci mezheplerin metodik yaşam biçimi, modern kapitalist öz ahlâkın ‘bireyci’ ekonomik dürtülerini meşru ve kutsal kılabildi.” (Weber, 1993; 277)

Rasyonel çileciğin keşişlerinin tapınakları ve manastırları, dünyanın her yanında rasyonel ekonomilerin merkezi olmuştur. Din ile ekonomik dünya arasındaki gerginlikten ilkeli ve içe dönük biçimde kaçmanın iki tutarlı yolu olmuştur: Birincisi, Puriten Ahlâkın iş paradoksudur. Bir ustalar dinî olarak Puritenizm, sevginin evrenselliğinden vazgeçmiş ve bu dünyadaki bütün işleri, Tanrı'nın iradesine hizmet eden ve kişinin Tanrı nazarındaki yerini sınavan bir süreç olarak rasyonalize etmiştir. Tanrı'nın iradesinin son anlamının ne olduğunu tam anlatmamakla birlikte, bunun bilinen en pozitif irade olduğunu kabul etmiştir. Bu açıdan, Puritenlik, dünyaya ait her şey gibi kul işi ve kötü saydığı ekonomik evreni de kalıplaştırmayı kabullenmiştir. Bu durumu, Tanrı'nın iradesi ve kişinin görevlerini yerine getirmesinin hammaddesi gibi göstermiştir. Bu, temelsiz ve belirlenmiş ilahî yardım için kurtuluştan feragat etmek demektir. Gerçekte, din kardeşliğinin böylece terk edilmesi, dini bir kurtuluş dini olmaktan çıkarmıştır. Gerçek bir kurtuluş dini, din kardeşliğini, mistiğin uçsuz bucaksız sevginin mertebesine çıkarabilen dindir. Ekonomik hayatla din arasındaki gerginlikten kaçınmanın ikinci tutarlı yolu mistisizimdir. Mistiğin, kime ve kim için olduğunu hiç sormadan fedakarca yaptığı iyilikler, bu yolu temsil eder. Mistik kendi benliği ile ilgilenmez. Ne olursa olsun, cömert mistik, yoluna

çıkan herkese -ve sırf birbirlerine rastladıkları için- karşısındaki pal-tosunu istemişse gömleğini de verir. Mistisizm bu dünyadan öyle kendine özgü bir kaçıştır ki, herhangi bir kimseye, o kimsenin hatırı için değil, fakat sırf bağlılık uğruna ya da Baudelaire'in sözleriyle, "benliğin kutsal alçalışı" hatırına, uçsuz bucaksız bir bağlılık şekli alır (Aron, 1989; 287).

Weber'in öne sürdüğü bu varsayım, Protestanlığın belli bir yorumunun kapitalist rejimin oluşumunu kolaylaştıran bazı güdülenmeler yaratmış olduğudur. Bu varsayımı geliştirmek için Weber araştırmalarını üç yönde geliştirmiştir (Swingewood, 1998; 184):

-İlk olarak, Durkheim'in *İntihar*'da yaptığına benzer biçimde istatistiksel çözümlemelere girer. Böylece Almanya'nın dinsel gruplarının bir arada yaşadığı bölgelerde, Protestanlar ve özellikle bazı mezheplere bağlı Protestanlar oransız bir servet yüzdesine ve ekonomik bakımdan önemli bir yere sahiptirler. Bu, dinsel değişkenin ekonomik başarıyı belirlediğini göstermez, ama dinsel anlayışların insanların ve grupların davranışlarına verdikleri yönü etkileyip etkilemediği sorusunu ortaya koyar.

-Daha sonra Weber, öteki çözümlemeleri içerisinde Protestan Ahlâkı -ya da belli bir Protestan Ahlâkı- ile kapitalizm anlayışı arasında entelektüel ya da tinsel bir uygunluk kurmayı amaçlar. Bu durumda söz konusu olan, dinsel bir düşünce ile davranışın bazı sorunlarına karşı tutumu anlaşılır bir biçimde ilişkili kılmaktır.

-Son olarak da, Protestanlık ve kapitalizm üzerine incelemesini başka eserlerde geliştirerek başka uygarlıklarda batı tipi kapitalizmin oluşması için toplumsal ve dinsel koşulların uygun olup olmadığını ya da hangi ölçüde uygun olduğunu araştırır. Batı dışındaki uygarlıklarda pek çok kapitalist olgu varsa da, Batı kapitalizminin özgün nitelikleri olan kâr arayışı ile rasyonel çalışma disiplininin bileşimi tarih boyunca bir kez ortaya çıkmış, Batı tipi kapitalizm batı dışında

hiçbir yerde gelişmemiştir. Bu bakımdan Weber, batıdan başka hiçbir yerde görülmeyen, batı tarihinin kendine özgü akışını açıklayabilecek, kendisi de dinsel inançlarla belirlenen çalışmaya karşı özel bir tutumun hangi ölçüde ayrımsal olgu olduğunu sormuştur ki, bu sorgulama Max Weber'in düşüncesinde temel yer tutar.

Tenbuck'a göre Weber, *Protestan Etik* ile "tarihte rasyonelliğin rolü üzerine genel bir inceleme"ye dönüştürdüğü rasyonelleşme çözümlemesini genişletmiştir (Callinicos,2004; 249). Weber'in düşüncesine göre, kapitalizm bir defalık bir tarihsel fenomenin, çileci Protestanlığın ürünüydü ve onun kültürel anlamı bu ideal kökenlere bağlıydı; sonuçta, bazı bireyleri fiilen, özel olarak çalışmaya ve rasyonel toplumsal eyleme yönlendiren, motivasyona bağlı bir yapı ortaya çıkıyordu (Swingewood, 1998; 184). Bu bağlamda, Protestan mezhepler içerisinde, meslek nosyonunu, kapitalist gelişmeye en uygun olan değerlerle birleştirmeyi başarmış olan Calvinizm, dünyevî ödev ya da meslek nosyonu etrafında kurulmuş olan, içsel bir dünyevî çilecilik biçimidir (Swingewood, 1998; 187). Ve "yalnız çileci mezheplerin metodik yaşam biçimi, modern kapitalist öz ahlâkın "bireyci" ekonomik dürtülerini meşru ve kutsal kılabildi." (Weber, 1993; 277)

Nitekim Weber'e göre, ne tüketim, ne de para ekonomisi Batı'ya özgüydü: Fakat kendi ilkelerini kabul edenlerden, Katoliklikte olduğu gibi, günah çıkarmak amacı ile değil, selamete ulaşma vaadi doğrultusunda çalışmalarını ve yatırım yapmalarını talep ederek, tüketimden ve lüksten vazgeçen bir dünya görüşü, kesinlikle Batı Avrupa'ya özgüdür. Demek ki, Batı kapitalizminin eşsiz ekonomik yapısı, onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda gelişmiş olan eşsiz Protestan teolojisiyle, bilhassa Calvinizm'le uyum içindedir. Weber buna onsekizinci yüzyılda kapitalizmin fiilen kendi dinsel temellerinden bağımsızlaşmış olduğu düşüncesini de ekleyecektir. Bu bağlamda, Weber'e göre, kapitalist toplumsal formasyonun sosyolojik açıkla-

ması, salt ekonomik faktörlerin önemini kabul etmenin yanı sıra, toplumsal davranış ve eylem biçimleriyle birlikte ona özgü olan rasyonalizm/akılcılık biçimlerini de saptamaktadır (Swingewood, 1998; 186).

Weber için rasyonel bir iktisadi anlayış önemlidir. Çünkü; “Rasyonel iktisat, insanların piyasadaki çıkar mücadelelerinden doğan para fiyatlarına yönelik işlevsel bir örgütlenmedir. Para fiyatlarını ve dolayısıyla piyasa çatışmalarını dikkate almadan hesap yapmak olanaksızdır. Para, insanoglunun yaşamındaki en soyut ve gayri şahsi ögedir. Modern kapitalist ekonomi dünyası kendi iç yasalarına ne kadar çok uyarırsa, onun, kardeşlik öğütleyen bir dinî ahlâk sistemiyle ilişki kurması o derece zorlaşacaktır. Kapitalizm daha rasyonel, dolayısıyla daha az kişisel hale geldikçe bu zorluk artacaktır. Geçmişte, egemen ile köle arasındaki kişisel ilişkileri, tam da kişisel oldukları için, ahlâk ilkeleri ile düzenlemek mümkündü. Ama değişen ipotek sahipleri ile değişen banka borçları arasındaki ilişkiyi ahlâken düzenlemek olası değildir. Yine de denemeye kalkarsak alacağımız sonuç, Çin’den öğrendiklerimiz, yani can sıkıcı biçimde rasyonelliktir. Çin’de de biçimsel rasyonellik ile özlü rasyonellik çatışma halindedir (Weber, 1993; 287).

Nitekim Weber’e göre, değişim, insan eyleminin tam bir pasiflik düzeyine indirildiği, dışsal, kişisel olmayan güçlerin etkisi ile gerçekleşecekti. Oysa değişim daima, faillerin eylemleriyle değişimdir: Bu failler, belirli usullerle hareket edecek, egemen fikirler sistemini kabul ya da rededecek, lüks ve dolayumsuz tüketimi reddedecek, dünyevi hazlarını erteleyip katı bir çilecilik uğruna “yaşamın her türlü kendiliğinden zevk”inden uzak duracak şekilde motive edilmişlerdir. Nitekim, kapitalizmin ruhunu (Hindistan’da ya da Çin’de görülmeyen, Protestan ideolojisine bağlı olan bir ruh) oluşturan şey, eylemdeki motivasyon yapısıdır (Swingewood, 1998; 186). Bu bağlamda teolojik ve Calvinci mantık gerekleri ile kapi-

talist mantığın gerekleri arasında şaşırtıcı bir birleşme vardır. Protestan ahlâkında, inanana bu dünya nimetlerinden sakınma ve çileci bir yaşam buyrulur. Oysa kâr elde etmek için rasyonel biçimde çalışmak ve kârı harcamamak kapitalizmin gelişmesi için zorunlu bir davranıştır, çünkü bu, tüketilmeyen kârın sürekli olarak yeniden yatırılması ile aynı anlama gelir. Protestan tutum ile kapitalist tutum arasındaki tinsel yakınlık da burada bütün açıklığı ile ortaya çıkar. Kapitalizm işin rasyonel örgütlenmesini, üretim araçlarının gelişmesini sağlamak için kârın büyük kısmının tüketilmeyip biriktirilmesini içerir. Weber'e göre, Protestan ahlâkı batılı olmayan toplumlarda örneği görülmeyen, yaşam zevklerinden yararlanmak için değil, her zaman fazla üretmek isteğini doyurmak için olabildiğince yüksek kâr arayışı gibi tuhaf bir davranışın açıklanmasını ve meşru kılınmasını getirir (Aron, 1989; 374). Schroeder'e göre, Protestan ahlâk, "kapitalizmin kökenlerine ilişkin bir incelemeyi temsil etmek şöyle dursun, aslında Weber'in kültürel değişmeyi karşılaştırmalı bir perspektiften inceleme şeklindeki projesinin bir parçası olarak görülmeli. Protestan ahlâk tezi, aynı zamanda bir iktisadî sistem olarak modern kapitalizmin nedenlerine ilişkin tartışmaya yapılmış bir katkı olarak görülebilirse de, Weber'in rasyonel ve aynı zamanda rutin, gündelik bir dünyanın ortaya çıkışıyla ilgili olduğu göz önüne alındığında, bu tezi modern kültürün kökenleri ve ayırt ediciliğine ilişkin bir inceleme olarak görmek daha isabetli olacaktır. Weber'e göre, bu merkezî görünüm rasyonalizmdi - toplumsal hayatın hem rutinleşmesinden hem de büyüünün bozulmasından oluşan bir rasyonalizm. İktisadî ve politik hayatı temelinden yeniden şekillendirmiş olsalar da, bu sonuçların en derin (kültürel) önemi modern toplumsal düzen içerisindeki -başka bir anlatımla, bizzat kültürel hayat küresi içerisindeki- gündelik davranışı belirlemiş olmalarında yatar. "Kapitalizmin ruhunun ve yalnızca kapitalizmin değil, tüm modern kültürün ruhunun temel öğelerinden biri

şudur: Görev çağrısı düşüncesinin temelde rasyonel davranışın... Hristiyan çileciğinin..., ruhundan doğmuş olmasıdır.” (Schroeder, 1996; 161) Weber Calvinizm’in benimsediği kader nosyonundan ve delil kavramından doğan psikolojik yaptırımlar etkilerini koruduğu sürece, bir etiğin “yaşam davranışı ve böylece ekonomik düzen üzerinde bağımsız bir etki göstereceğini” iddia eder. Dolayısıyla, Weber’in argümanı kapitalizmin doğuşunda belirli teologların fikirlerinin değil, “dinsel inançtan kaynaklanan ... pratik davranışı yönlendiren ve bireyin uyumunu sağlayan bu psikolojik yaptırımların” etkisinin belirleyici olduğudur (Swingewood, 1998; 188).

Weber, kapitalizmin temel güdüsü olan Protestan ahlâkının anlaşılması için, kapitalizmin ruhuna bakılması gerektiğini öngörür. Weber, kapitalizmin ruhunun ortaya çıkışında dinsel inancın zorunlu bir etken olduğunu savunmuş olsa da, aynı zamanda bu ruhun bir kez sağlamca yerleştirildikten sonra kendi kültürel değişme dinamiğini ortaya koyduğunu düşünmüştü. Protestanizmin katı etiğinin daha önce yeni bir davranış tarzı yaratmış olduğu yerde, modern zamanlarda bu çalışma etiği dinsel olmayan güçler tarafından zorunlu kılınıyordu. “Püriten, bir görev çağrısında çalışmayı istiyordu, biz bunu bugün yapmaya zorlanıyoruz. Çünkü çilecilik manastır hücrelerinden çıkıp gündelik hayata taşındığı ve dünyevî ahlâk üzerinde egemenlik kurmaya başladığı zaman, modern iktisadî düzenin heybetli kozmosunun yaratılmasında, üstüne düşen rolü yerine getirdi. Bu düzen, yalnızca iktisadî kazançla doğrudan ilgilenenleri değil, bu mekanizma içerisinde doğan tüm bireylerin hayatlarını karşı konulamaz bir güçle belirleyen makine üretiminin teknik ve iktisadî koşulları ile sınırlıdır.” (Schroeder, 1996; 165)

“Ruh” terimi, tarihin ve toplumun dışındaki bir öz nosyonunu; sosyolojik bir kategoriden ziyade metafizik bir kavramı akla getirmektedir. Weber’in formülasyonunda bir belirsizlik görülmesine rağmen, onun argümanının ağırlığı ruhun, gündelik biçimleriyle in-

san eyleminin yapısını kuran bir dünya görüşünün aktif ögesi olduğunu düşündürmektedir. Weber, 1905'teki denemesinde, ruhu, "tarihsel gerçekliğe bağlı olan, kültürel anlamalarına bakarak kavramsal bir bütün halinde birleştirdiğimiz öğelerin bileşimi" olarak tanımlar. Öyleyse kapitalizm ruhu metodolojik bir kavram; "tarihsel gerçeklikten alınmış olan tek tek parçaları bir araya getirip... kavramsal bir formülasyon, bizi ilgilendiren en iyi bakış açısını oluşturan" bir soyutlamadır ve bu haliyle, yaşama karşı rasyonelleştirici bir tutumla, borçların ve kredilerin geri ödenmesinde titizlik, çalışkanlık, ölçülülük, zaman, aylaklık yapmama, tüketimde tutumlu olma vb. gibi davranış kalıplarında ifade edilmiştir. Kapitalizmin ruhu toplumsal bir etikdir; çileci Protestanlıkla ve onunla bağlı olan, Puritenler ve Calvinistler gibi dinsel mezheplerle yakından ilişkilendirilen bir tutumlar ve davranışlar yapısıdır (Swingewood, 1998; 186-187).

M. Atilla ARICIOĞLU

Kaynakça

- ARON, Raymond (1989), *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. Kormaz Alemdar), Bilgi Yayınevi, Ankara.
- CALLINICOS. Alex (2004), *Toplum Kuramı-Tarihsel Bir Bakış*, (Çev. Yase-min Tezgiden) İletişim Yayınları, İstanbul
- FREUND, Julien (1990), *Weber Zamanında Alman Sosyolojisi*, (Çev. Mete Tunçay ve Aydın Uğur), (Der. Bottomore, Tom ve Nisbet Robert), V Yayınları, Ankara.
- GIDDENS, Anthony (1992), *Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji*, (Çev. Ahmet Çiğdem), Vadi Yayınları, Ankara.
- MACRAE, Donald (1985), *Weber*, (Çev. Nur Vergin), *Çağdaş Ustalar Dizisi-2*, Afa Yayıncılık, İstanbul.
- SCHROEDER, Ralph (1996), *Max Weber ve Kültür Sosyolojisi*, (Çev. Mehmet Küçük), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- SWINGWOOD, Alan (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarih*, (Çev. Mehmet Küçük) Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- WEBER, Max (1993), *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), 3.Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- WEBER, Max (2002), *Protestan Ahlâki ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Zeynep Gürata), Ayraç Yayınevi, Ankara.